

+lA- Ekinin İşlevleri Üzerine Bir Deneme

Sinan UYGUR

Türkçede isimden fiil yapım eklerinin azlığı dikkat çekmektedir. Tarihi boyunca Türkçe isimden fiil yapmak için pekçok ek kullanmasına rağmen bunların birçoğunun işlevlerini yitirip kelime teşkil etme yeteneklerini kaybettikleri görülmektedir. Fakat "+lA-" isimden fiil yapım eki bu gelişmenin tam tersi bir seyir izlemiş ve Türkçenin her döneminde ve her sahasında isimden fiil yapan ekler arasında en işlek olanı olmuştur (Akalin 1995: 92). Gün geçtikçe işlevli artan bu ek, özellikle yabancı asıllı kelimelerin Türkçeleştirilmesinde büyük görevler görmüş, diller arasında devingen yapıların alışverişinin kısıtlı bir yol olması nedeniyle Türkçenin bu ihtiyacını karşılamıştır.

Bu çalışmada, Efrasiyap Gemalmaz ve Abdurrahim Tarıktaroğlu'nun Türk Dil Kurumunun Ankara 1988 basımlı *Türkçe Sözlük*'ünü kaynak belge olarak hazırlamış oldukları "Türkçe Sözlük'ün Ters Dizimi" adlı çalışma kullanılarak tek tek ekin üzerine geldiği isim tabanlarıyla fiilleştikten sonraki hâli arasındaki ilişkiler tespit edilmeye çalışılmış ve böylece ekin hangi dillerden kaçır tane yeni fiil ürettiği de ortaya konmuştur. Buna göre:

Dil	Sayı	Yüzde
Türkçe	662	64,84
Arapça	116	11,36
Farsça	103	10,09
Fransızca	58	5,68
İtalyanca	35	3,43
Yunanca	35	3,43
İngilizce	6	0,59
Almanca	2	0,20
Ermenice	2	0,20
Macarca	1	0,10
Rusça	1	0,10
Toplam	1021	100

+IA- Ekinin İşlevleri Üzerine Bir Deneme

Bu çizelgede görüldüğü üzere 359 yabancı kelime +IA- ekiyle Türkçeleştirilmiştir ki 1988'den sonra Türkçeye girerek +IA- ekiyle Türkçeleşen kelimeler buna dâhil değildir. Aynı zamanda bu çizelgeden +IA- ekinin 1021 ismi fiilleştirdiğini görmekteyiz. *Türkçe Sözlük*'ün Ters Dizimi adlı çalışmada 5535 fiilin bulunduğu dikkate alındığında bu ekin ne kadar işlek olduğu ortaya çıkmaktadır. Ekin işlerliğinin bu kadar fazla olmasının veya fazlaşmasının sebebini ekin yapısında aramak lâzımdır. Ekin "fonotik hece" (Gemalmaz 1982: 60) yapısı, Türkçenin *ünsüz + ünlü* şeklindeki "fonolojik hece" (Gemalmaz 1982: 61) yapısına uymaktadır. Düz-geniş ünlülü olması ünlüsünü korumasına vesile olmuştur.

Türkçe kelimelerin ek yapılarında genellikle sızıcı ve akıcı ünsüzler kullanılmaktadır. Ekin ünsüzünün bu iki özelliğe de sahip olması onun ek yapısında fazlaca kullanılmasını ve uzun ömürlü olmasını sağlamıştır.

Sadece şimdiki zaman eki üzerine geldiğinde ekin ünlüsü daralmaktadır ki ünlünün düşmesi sözkonusu değildir. Fakat bazen kendinden önce gelen kelimelerde orta hece düşmesi meydana gelir (Banguoğlu 1990: 214):

sızıla- > sızla- besile- > besle- kokula- > kokla- yumurtala- > yumurtla-

Fiilden isim yapan eklerin görevleri isim tabanının durumuna göre değişmektedir (Hacıeminoğlu 1992: 218). Bu durum yardımcı fiillerle oluşturulan fiillerde de aynıdır. Yani Türkçede isimden fiil yapımında isim tabanları çoğu zaman anlamlarını yitirmeyerek sadece fiil haline gelmektedirler. Dolayısıyla yapmış olduğumuz sınıflamanın temelini isim tabanlarının durumu teşkil etmiştir.

Ekin tespit edilen işlevleri örnekleriyle birlikte aşağıda gösterilmiştir:

1. Bir şeyi *bir şeyli hâlâ getirmek*: +IA- isimden fiil yapım eki bir şeyi bir şeyli hâlâ beş şekilde getirir:

a) Kapsam: İsim tabanı bir kap ismi ise, öznenin nesneyi bununla kapsadığı, çerçevelediği manalarına gelen fiiller yapar:

ambalâjla-	avuçla-	avurtla-	bohçala-	çıkıla-	çıkınla-
çemberle-	çerçevele-	çevrele-	çitle-	çuvalla-	depola-
duvakla-	etekle-	fiçla-	kınla-	kafesle-	kasala-
kefele-	kefenle-	kucakla-	kundakla-	kutula-	paketle-
sepetle-	şişle-	torbala-	zarfla-		

b) Araç: İsim tabanı öznenin araç olarak kullanabileceği bir şey ise nesnenin bu aletle etkilendiği anlamını veren fiiller yapar (Emre 1945: 124):

şamarla-	şişle-	ağıla-	afsunla-	ayakla-	bıçakla-
baltala-	balyozla-	bizle-	bombala-	boynuzla-	burgula-
büyüle-	cımbızla-	copla-	çapala-	çekikle-	çelmele-
çengelle-	çiftele-	çimdikle-	çomakla-	çubukla-	darbele-

dayakla-	değnekle-	destekle-	dişle-	dinamitle-	dipçikle-
dirgenle-	dirsekle-	dizginle-	eğele-	efsunla-	elle-
fırçala-	gırgırta-	gagala-	gemle-	hançerle-	iğnele-
ilâçla-	kılıçla-	kırbaçla-	kaşıkla-	kaşağıla-	kamala-
kamçula-	kargıla-	kemerle-	kepçele-	kesele-	körükle-
köstekle-	kurşunla-	lifle-	maşala-	mahmuzla-	makasla-
mandalla-	muştala-	neşterle-	okla-	omuzla-	parmakla-
paspasla-	patakla-	pençele-	plânyala-	pompala-	rende-
sondala-	sopala-	süngüle-	tırmıkla-	tırnakla-	tırpanla-
taşla-	tapanla-	tarakla-	tekmele-	tepile-	tornala-
torpille-	tökezle-	törpüle-	ütüle-	üzengile-	yabala-
yelpazele-	yumrukla-	zımparala-	zıpkınla-	zehirle-	

c) Parça: İsim tabanının cümlede nesnenin bir parçası hâline getirildiği anlamını taşıyan fiiller yapar:

şerbetle-	aşıla-	afyonla-	agula-	aharla-	alçıla-
asfaltla-	astarla-	azotla-	badanala-	bantla-	bezekle-
bezirle-	biberle-	boyala-	cıvatala-	cilâla-	ciltle-
çamurla-	çimentola-	çivile-	damgala-	emayla-	etiketle-
fosfatla-	gübrele-	imzala-	kınala-	kalayla-	katranla-
kireçle-	klorla-	kükürtle-	lehimle-	mihla-	mayala-
merhemle-	mühürle-	mürekkeple-	nakışla-	nalla-	noktala-
numarala-	oyala-	parafele-	pudrala-	pulla-	rakamla-
sırla-	salçala-	sarımsakla-	sula-	sülfürle-	tutkalla-
tuzla-	tükürle-	yağla-	yaldızla-	yamala-	yoğurtla-
yumurtla-	ziftle-				

ç) Durum: Nesnenin +LA- ekinin üzerine geldiği ismin durumuna geldiğini gösteren fiiller yapar:

arala-	berle-	bölümle-	büzgüle-	çözümle-	dengele-
düzenle-	eklemlerle-	engelle-	faturala-	fidele-	fitille-
fitnele-	garantile-	gizle-	gölgele-	görüntüle-	gözlemlerle-
gümrükle-	hacamatla-	hesapla-	hizala-	ihbarla-	ilikle-
imgele-	ispatla-	ispiyonla-	işaretle-	katla-	kayıtla-
kenetle-	kertikle-	kısıtla-	kıyasla-	kilitle-	kiralama-
koşulla-	kutla-	lânetle-	nikâhla-	nişanla-	onayla-
oylumla-	pazarla-	plânla-	programla-	resimle-	sansürle-
sınıfla-	sınırla-	sırala-	sigortala-	stokla-	sünnetle-
sürgüle-	terasla-	tertiple-	vurgula-	yarala-	yargıla-
yazıla-	zedele-				

d) Ölçü: Ölçü aletleriyle birlikte kullanılarak o aletle ölçme bildiren fiil-

+IA- Ekinin İşlevleri Üzerine Bir Deneme

ler yapar:

arşınla- derecele- endazele- gönyele- kantarla- karışla-
okkala- ölçümle- pergelle- puanla- şakulle- terazile-

2. Bir şeyi *bir şey bâline getirmek* manasını taşıyan fiiller yapar. Burada özne nesneyi etkileyerek onun durumunu isim tabanının durumuna getirir:

payla- alıntıla- arşivle- balyala- bestele- bütünle- demetle-
denkle- destele- dilimle- dosyala- düğümle- dürümle- ebele-
evlekle- genelle- istifle-

3. Bir şeyi *bir bâle getirmek* manasını taşıyan fiiller yapar. Burada taban bir sıfattır.

açıkla- aşağıla- çaprazla- durula- düzle- eşitle- hazırla-

4. *Bir şeyli bâle gelmek* manasını taşıyan fiiller yapar.

damla- filizle- güdele- kireçsile- sızla- sendele- terle- yalpala-

5. *Bir şey bâline gelmek* manasına gelen fiiller yapar.

sıfırla-

6. *Başka bir bâle gelmek* manasını taşıyan fiiller yapar.

arıkla- ayazla- bayatla- çisele- ferahla- genişle-
hafifle- hamla- ihtiyaçla- rahatla- semizle- serbestle-
serinle- sersemle- şişmanla- zayıfla-

7. Yansımalarla kullanılışında ekten önce gelen yansıma sesin çıktığını gösterir fiiller yapar (Banguoğlu 1990: 214):

şırıla- şaşala- şakla- şapla- şarla- şorla-
ıhla- ıslıkla- ahla- alkışla- bumla- cırla-
cırtla- cıyakla- cızla- cınla- çıtçıtla- çıtla-
çağla- çatla- dehle- dinle- fişla- fisfisla-
fısla- fosla- gıdakla- gakla- gurla- gümlle-
gürle- huşla- hırla- havla- hecele- hohla-
horla- horla- inle- kışkışla- kütle- lâfla-
mırla- mele- miyavla- ofla- pıspışla- pırtla-
patla- pehpehle- pofla- pufla- püfle- sesle-
söyle- tınla- tısla- ufla- üfle- ünle-
vınla- vırla- vızla- vakla- vakvakla- viyakla-
yankıla- yansıla- yuhala- zırla- zırvala- zonkla-

8. Zaman isimleriyle kullanılışında öznenin bir işi bir zamana kadar veya bir zaman boyunca yaptığını gösterir fiiller yapar (Hacıminioğlu 1992: 221):

aşamla- ayıla- gecele- güzle- kışla- sabahla- yayla- yazla-

9. Bir işin bir yere kadar yapıldığını gösterir fiiller yapar:

diple- kökle- sapla- yarıla- dorukla-

10. Kendinden önce gelen ismin etkilendiğini gösteren fiiller yapar:

avla- başakla- bitle- boğazla- ensele- gırtlakla- otlar-
sinirle- taraşla- tarazla- tepele- tevekle- tuşla-

11. Yer-yön isimleriyle birlikte mekanla ilgili yapılan bir iş manasında fiiller yapar:

aşağıla- gerile- havuzla- ilerle- karınla- kıyıla- konakla- ortala-
sağla- solla- yıldızla-

12. +IA- ekinin zamanla üzerine geldiği kelimeyle kalıplaşması sonucu ayrıştırılmayan kelimeler vardır (Banguoğlu 1990: 214):

anla- bekle- belle- dinle- eğle- eyle- gizle- sakla- söyle- tasla-

13. +IA- ekiyle yapılmış pek çok kelime mecaz anlam kazanarak farklı görevlerde kullanılmaya başlamıştır (Banguoğlu 1990: 215):

iple- arkala- tezgâhla- aşağıla- koltukla- tekle- köstekle- içerle- göğüsle-

14. İsmi ifade ettiği, nesne ve vasfı ortaya koyan, meydana getiren, yahut sağlayan fiiller yapar (Hacıeminoğlu 1992: 215):

bokla- buzağıla- encikle- enikle- fişkıla- kakala
kulunla- kuzula- malakla- pisle- yavrula-

15. Bir şey gibi olmak/davranmak/hareket etmek manasına gelen fiiller yapar:

badikle- bezele- gölle- hiçle- inekle- kabakla- kızakla-
sangıla- tekerle- uğrula- yabancıla-

Kaynaklar:

Akalın, Halûk Şükrü (1995), "+IA- Ekinin Çatı Ekleriyle Kullanılışı Konusundaki Görüşler ve Ekin Yabancı Kaynaklı Kelimelere Getirilişi Üzerine", "Türk Gramerinin Sorunları" Toplantısı, Ankara: TDK yayınları.

Banguoğlu, Tahsin (1990), *Türkçenin Grameri*, Ankara: TDK yayınları.

Efrasiyap Gemalmaz ve Abdurrahim Tanıktaroğlu (1998), *Türkçe Sözlük'ün Ters Dizimi*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi yayınları: 856.

Emre, Ahmet Cevat (1945), *Türk Dilbilgisi*, İstanbul: Cumhuriyet Matbaası.

Gemalmaz, Efrasiyap (1982), *Standart Türkiye Türkçesi (STT)'nin Formanlarının Enformatif Değerleri ve Bu Değerlerin İhtiyaç Halinde Bu Dilin Gelişmesine Muhtemel Etkileri*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi: Basılmamış Doçentlik Tezi.

Hacıeminoğlu, Necmettin (1992), *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller*, Eskişehir: Kültür Bakanlığı yayınları.